

**TALIŞIN DAĞƏTƏYİ VƏ AŞAĞI DAĞ QURŞAQLARI
MEŞƏLƏRİNDƏ MİKORİZƏ ƏMƏLƏ GƏTİRƏN
BAZİDİAL GÖBƏLƏKLƏRİN YAYILMASI****S.A.MƏMMƏDOVA¹, X.Q.QƏNBƏROV²****1 – AMEA-nın Botanika İnstitutu****2 – Bakı Dövlət Universiteti**

Talışın dağətəyi və aşağı dağ qurşaqları meşələrində mikorizə əmələ gətirən bazidial göbələklərin 2002-2004-cü tədqiqat illərində yayılması öyrənilmişdir. Müəyyən olunmuşdur ki, mikorizə əmələ gətirən göbələklər yazın son (may) ayından başlayaraq müşahidə olunurlar. Meyvə cisimlərinin ikinci əmələgəlmə dalğası payız mövsümünün 15-ci günündən sonra başlayır və payızın 30-40-cı günlərində çox geniş yayılmış olurlar.

Papaqlı göbələklərin böyük əksəriyyəti bazidial növlərə aid olub, həyat tərzləri meşələrlə sıx bağlıdır. Onların bəziləri ağacların gövdə və kötlüklərində, bir qismi isə meşə döşənəyi və torpağında yayılmış olurlar (1, 2, 6).

Talışın dağətəyi və aşağı dağ qurşağı meşələrində (dəniz səviyyəsindən 500-600m hündürlükdə) şabalıdyarpaq palıd (*Quercus sastaneifolia*) və dəmir ağacı (*Parrotia persica*) edifikator rolunu oynayır. Onların həm qarışıq, həm də qarışıq olmayan meşələrinə rast gəlmək mümkündür. Qarışıq meşələrdə göstərilən ağac növləri ilə yanaşı vələs, azad, fısdıq, ağcaqayın və başqa ağac cinslərinə rast gəlinir (4, 5).

Meşəni təşkil edən əsas ağac cinsləri mikotrof növlərlə təmsil olunub (1). Torpaqda əmələ gələn bir sıra göbələk növləri mikorizə əmələ gətirən olduqları üçün onların mitseliləri bu ağacların kökləri ilə birləşib müştərək həyat tərzini keçirirlər. Məlumdur ki, mikorizə əmələ gətirən göbələklər vasitəsilə ağaclar azotu, fosforu və başqa elementləri torpaqda olan mürəkkəb üzvi maddələrdən ala bilirlər. Mikorizəli ağaclar isə göbələkləri kifayət qədər üzvi qida maddələrilə təmin edirlər (3).

Talış meşələrinin əsas xüsusiyyətlərindən biri də odur ki, yağıntının miqdarı il boyu bərabər paylanır. Yaz və yay aylarından fərqli olaraq payızda daha çox yağış düşür. Bununla da Talışın iqlimi Zaqafqaziyanın digər subtropik zonalarından (bu zonalarda yağıntı il boyu demək olar ki, bərabər paylanır) kəskin fərqlənir (5).

Bununla bağlı Talış meşələrində mikorizə əmələ gətirən göbələklərin öyrənilməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Təqdim olunan işin məqsədi Talışın dağətəyi və aşağı dağ qurşaqları meşələrində mikorizə əmələ gətirən bazidial göbələklərin yayılmasını öyrənmək olmuşdur.

Talışın dağətəyi və aşağı dağ qurşaqları meşələrində 2002-2004-cü illərdə aparılan tədqiqatlar nəticəsində müəyyən olunmuşdur ki, digər papaqlı göbələklər kimi mikorizə əmələ gətirən göbələklər də əsasən payız aylarında geniş yayılmış olurlar. Bu meşələrdə yazın əvvəllərində tək-tək olsa da, ağac qalıqları üzərində *Psathyrella*, *Mycena*, *Polyporus*, döşənək saprotroflarından *Clitocybe* və *Marasmius*, torpaq saprotroflarından *Agaricus* və *Lepiota* cinslərinin nümayəndələrinə rast gəlmək olur. lakin mikorizə əmələ gətirən göbələklər yalnız yazın son (may) ayından başlayaraq əmələ gəlirlər. Bu dövrdə *Lactarius piperatus*, *Russula fragilis*, *Amanitopsis vaginata* göbələk növləri, habelə *Tricholoma* və *Hebeloma* cinslərinin növləri tək-tək görünməyə başlayır.

Yağmursuz keçən isti yay aylarında göbələklərin inkişaf etməsi üçün qeyriəlvərişli şərait yarandığından bu dövrdə nəinki mikorizə əmələ gətirən növlər, eləcə də adi torpaq saprotroflarına rast gəlmək olur. Əvvəlki illərdən fərqli olaraq 2004-cü ildə yay aylarında (iyun-iyul) müəyyən qədər yağan yağışlardan sonra bu meşələrdə *Boletus*, *Xerocomus*, *Russula*, *Lactarius* cinslərinin bir neçə nümayəndəsi müşahidə olunmuşdur.

Sentyabr ayının ortalarından sonra yağan yağışlar torpağı kifayət qədər rütubətləndirdikdə, havanın hərarəti 18-20°C ətrafında olduqda göbələklərin əmələ gəlməsi, daha doğrusu, göbələklərin payız mövsümü başlamış olur. Payız mövsümünün ilk 10-15 günlərində ayrı-ayrı meşə qurumlarında əmələ gələn müxtəlif bazidial göbələklərin içərisində mikorizə əmələ gətirən əsas cinslərin – *Amanita*, *Boletus*, *Xerocomus*, *Leccinum*, *Cortinarius* və başqalarının növləri öz iri karpoforları ilə seçilirlər. Bu növlərin təyinatı üzərində işləyərkən, hələlik 25-dən çox göbələk növünün adını müəyyənləşdirmək mümkün oldu.

Aşağı dağ qurşağı meşələrində *Boletus edulis*, *B. luridus*, *Amanita pantheria*, *Russula loctens* növləri payız mövsümündə hər il müşahidə olunur. Amma *Boletus appendiculatus*, *Amanita saesarea*, *Russula saroria* növlərinə tədqiqat illəri ərzində bir dəfə rast gəlinmişdir.

Göbələklərdən *Loceinium griseum* yalnız vələsli meşələrdə, *Lactarius insulsus*, *Boletus luridus* qarşılıqlı palıd meşələrində qeyd olunmuşdur.

Mikorizə əmələgətirmə amplitudası daha geniş olan *Boletus edulis*, *Cantharellus cibarius* növləri isə aşağı dağ qurşağı meşələrində olan müxtəlif ağac cinsləri ətrafında müşahidə olunmuşdur.

Təmiz cavan dəmirağacı meşələrində yalnız bu quruma xas olan simbiotrof hələlik müşahidə edilməmişdir.

Payız mövsümünün sonuna yaxın (noyabr ayının əvvəllərində) ksilotrof (ağacçürüdən) göbələklərdən olan *Armillariella mel-*

lea, *Omphalus olearius*, *Pleurotus ostreatus* habelə *Pholiota* və *Psathyrella* cinslərinə aid növlərin yeni-yeni karpoforları əmələ gəldiyi halda, simbiotrof göbələklər artıq nadir halda görünməyə başlayırlar. Havanın hərərəti 10⁰C-yə düşdükdə simbiotrofların inkişafı tam dayanır.

Qeyd etmək lazımdır ki, mikorizə əmələ gətirən göbələk növlərinin əksəriyyəti qida əhəmiyyətli olan yeməli göbələklərdir. Belə göbələk növlərini toplamaq üçün göbələk həvəskarları payız mövsümünün 30-40-cı günlərindən istifadə etməlidirlər.

ƏDƏBİYYAT

1. Sadıqov A.S. Azərbaycanın aqarikal ksilotrof göbələkləri. Azərbaycan MEA-nın xəbərləri, *biol.elm.seriya*1, 2001, №4-6, s.15-19.
2. Сопина А.А. Агарикондные базидиомицеты горных лесов бассейна реки Белой. Микология и фитопатология, 2004, т.38, №1, с.70-73.
3. Мюллер Э., Леффлер В. Микология. Москва, 1995, 340с.
4. Сафаров И.С. Субтропические леса Талыша. Баку, 1979, 157с.
5. Прилипко Л.И. Лесная растительность Азербайджана. Баку, 1954, 485с.
6. Məmmədova S.A., Sadıqov A.S., Qənbərov X.Q. Hirkan qoruğu meşələrində Boletaceae və Russulaceae fəsiləsindən olan simbiot göbələklər. Bakı Universiteti xəbərləri, təbiət elm.seriya1, 2004, №1, s.64-67.

РАСПРОСТРАНЕНИЕ МИКОРИЗООБРАЗУЮЩИХ БАЗИДИАЛЬНЫХ ГРИБОВ В ПРЕДГОРНЫХ И НИЖНЕПОЯСНЫХ ЛЕСАХ ТАЛЫША

С.А.МАМЕДОВА, Х.Г.ГАНБАРОВ

РЕЗЮМЕ

Было изучено распространение микоризообразующих базидиальных грибов в предгорных и нижнепоясных лесах Талыша в период 2002–2004гг. Установлено, что первая волна плодовых тел микоризообразующих грибов появляется в конце весны (май месяц). Вторая волна образования карпофоров наблюдается после половины первого месяца осени и обильно наблюдается в 30-40-х днях весны.

SPREADING OF MYCORRHIZAL BASIDIAL FUNGE IN FOOTHILLS AND LOWER ZONE OF TALISH FORESTS

S.A.MAMEDOVA, Kh.G.GANBAROV

SUMMARY

The spreading of mycorrhizal basidial funge in foothills and lower zone of Talish forests was studied in 2002-2004. It was established that first wave of fruit body of mycorrhizal basidial funge is appeared on the end spring (may). The second wave of fruit body formation is observed after middle of first month of autumn and the abundant fructification take place on the middle of autumn.